

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A CSALÁDI GAZDÁLKODÁS HELYZETE HAJDÚ-BIHAR
MEGYÉBEN**

Nagyné Demeter Dóra

Témavezető: Dr. habil. Baranyi Béla MTA doktora tudományos tanácsadó

DEBRECENI EGYETEM
Kerpely Kálmán Doktori Iskola

Debrecen, 2009

1. A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI

Az elmúlt évtizedben jelentős változások zajlottak le a magyar mezőgazdaságban, amelyek hatásai a teljes ágazatot érintették. A megváltozott termelési struktúrára az elaprózódott birtoktestek, a nagyszámú ugyanakkor kisméretű egyéni gazdaság, illetve kisszámú, de nagy birtokmérettel rendelkező intenzív termelést folytató gazdasági szervezetek váltak jellemzővé, azaz: *duális termelési szerkezet* alakult ki. A kilencvenes évek végétől kezdve azonban egy nagyon lassú, de folyamatos birtokkoncentráció indult meg, részben a piaci folyamatoknak, részben Magyarország Európai uniós csatlakozásának köszönhetően. Ezzel párhuzamosan egy új, illetve korábban már középparaszti gazdaságként létező termelői csoport került egyre inkább előtérbe: *a családi gazdaság*.

A családi gazdálkodás feltételeinek, ismérveinek szakmai alapon történő újradefiniálása alapvető fontosságú az agrárágazat jövőjét illetően. A családi gazdaságok mellett, hogy enyhíthetik a kelet-közép-európai térség egykor volt szocialista államaiban kényszerűen kialakult kétpólusú termelési struktúrát, nagyban elősegíthetik a falusi munkanélküliség és a jövedelemhiány enyhítését. Végül, de nem utolsósorban a téma tudományos igényű elemzését indokolja többek között az a körülmény is, hogy a mezőgazdaság mindig is több volt, mint egyszerű árutermelő ágazat. Az élelmiszerek és nyersanyagok előállításán túl egyéb feladatokat is ellátott, tájat, élővilágot, talajt, vizet, környezetet is termelt, és munkát, megélhetést adott a vidék embere és közösségei számára. A mezőgazdaságnak a termelési feladatok mellett – regionálisan eltérő mértékben ugyan de – környezeti és társadalmi, foglalkoztatási feladatokat is magára kell vállalnia (*Ángyán, 2000*).

Alapvető kutatási cél volt azoknak a *Hajdú–Bihar megyében* működő *egyéni gazdaságok vizsgálata*, amelyek *családi munka és tőkeerőt mozgósítanak a mezőgazdasági termelés érdekében, azaz családi gazdaságként működnek*. A családi gazdaságon pontosan azokat a gazdaságokat értjük, amelyek döntően a családi munkaerőre alapozva fő vagy mellékállásban jövedelemszerzési céllal hosszú távú gazdálkodásra rendezkedik be. Az irányítás a család kezében összpontosul a földtőke és az eszközállomány zöme saját tulajdonú, ugyanakkor a gazdaságossági szempontokat is szem előtt tartva jelentősebb föld, munka vagy eszközberleményt illetve szolgáltatást vesz igénybe a gazda. Továbbá a

gazdálkodást több generáción keresztül öröklődő életformának tekinti. Hosszabb távon a vidékfejlesztés, a vidéki életforma megőrzésének alapelemei ezek a gazdaságok.

Az empirikus kutatások segítségével olyan átfogó helyzetelemzést készítettünk, amely rámutat a gazdálkodói kör gazdálkodásának körülményeire. A helyzetelemzés eredményeire valamint a vizsgálatba bevont kettőszáz gazdálkodó véleményére támaszkodva megpróbáltunk jövőképet felvázolni. A vizsgált terület kiválasztását indokolja, hogy a mezőgazdaság által erősen érintett Hajdú– Bihar megyében az országos átlagot meghaladó a mezőgazdasági területek aránya és az ágazat még napjainkban is nagy jelentőséggel bír, az Észak–alföldi régióban a már meglévő versenyelőnyökre alapozott piacvezérelt és innováció-orientált agrárvertikum „Agrár-régió” kialakítása az egyik legfontosabb stratégiai cél.

A disszertáció a szerteágazó elemzések során a gazdálkodást alapvetően befolyásoló *tényezőket, külső működési kereteket*, valamint a *belső motivációkat* próbálta feltárni. Az előbbit kérdőíves vizsgálatok segítségével, az utóbbit a gazdálkodókkal készített személyes eszmecsere, beszélgetések, interjúk alapján. A kutatás során többek között a következő kérdésekre kerestük a választ: *Milyenek a gazdálkodás körülményei a megyében? Hogyan, milyen forrásokból fejlesztik, illetve bővítik a gazdaságukat? Milyen humán tényezők játszik szerepet a gazdálkodásban? Hogyan látják a gazdálkodók a jövőjüket, milyen alapvető céljaik vannak? Ki fogja abbahagyni a gazdálkodást és ki fogja folytatni?*

A kérdésekkel szoros összefüggésben erre épülve a hipotéziseink a következők:

- A mezőgazdaság megyén belüli szerepe, az ágazat nemzetgazdasági szerepsökkenése ellenére, továbbra is meghatározó a jövedelemtermelésben és a jövedelempótlásban.
- Az érintett gazdaságok a kilencvenes évek közepétől eltérően, ma már döntően banki hitelekből kisebb részben pályázati és egyéb forrásokból fedezik a gazdaságok fejlesztését.
- A családi gazdaságok humántőkéje alapvetően determinálja a gazdálkodás sikerét, a megszerzhető jövedelem nagyságát.
- A családi gazdaságok válság álló képessége nagy, tehát az érintett gazdálkodói kör a jövedelmezőségi viszonyoktól, működési körülményektől függetlenül, folytatja majd a gazdálkodást. A jövőben nem tervezik a gazdaságok felszámolását és az így felszabaduló tőke más ágazatba történő áthelyezését.

Fontos kiemelni, hogy Magyarország uniós csatlakozását követően számos szakmai és sok esetben politikai vitában, amely a termelési struktúrát, a mezőgazdaság szerkezetét alapvetően meghatározó, termelési formák megoszlását övezi, nem kívánok állást foglalni. A vita középpontjában, rendszerint a kis (családi) gazdaságok vagy nagyüzemek? azaz a méret és a hatékonyság közötti összefüggés kérdése áll. Dolgozatomnak nem célja, hogy ezt a szűk keresztmetszetre vetítet egyébként igen szerteágazó és bonyolult kérdést megválaszolja. Sokkal inkább egy az ilyen jellegű és ehhez hasonló kérdések megválaszolását segítő átfogó helyzetértékelés elkészítése.

2. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A Hajdú-Bihar megyei gazdálkodók körében végzett empirikus kutatás gyökerei egy a kilencvenes évek első felében Kelet-Magyarországon döntően Alföldön zajló szociál-geográfiai vizsgálatokra nyúlik vissza egyrészt. Másrészt erősen építkezik az Agrár-gazdasági Kutató Intézet több évtizedre visszatekintő kistermeléssel majd a rendszer-változást követően egyéni gazdálkodókkal foglalkozó kutatásaira. Az említett kutatási munkákból azokat az irányvonalakat és vizsgálati támpontokat vettük figyelembe kutatásaink során, amelyek ma is aktualitással bírnak, ezért alkalmasak lehetnek az egyes folyamatok időbeli alakulásának vizsgálatára.

Az Alföld falvaiban 1993–94-ben felvett, mintegy 2500 kérdőív rávilágított a családi alapon gazdálkodó termelői csoport rendszerváltozás utáni megjelenésének alapvető okaira, valamint mint azt már a szakirodalmi áttekintés során is ismertettük, kategóriákra bontotta az adott gazdálkodói réteget. A kérdőívek eredményeinek fényében megállapították, hogy a zömében családi munkaerőt mozgósító gazdaságok robbanás-szerű szaporodását döntően a kényszer indukálta, ezért ún. „kényszervállalkozások”-nak tekinthetőek. Ami ezen a csoporton belüli egyes kategóriákat illeti a három markáns csoportot sikerült elkülöníteni. A csoportképzés alapja a megszerzett jövedelem forrása volt. A kérdésekre adott válaszok szerint a családi gazdaságokat illetve vállalkozásokat három csoportba sorolták:

- *Kisegítő gazdaságok:* esetükben a jövedelem döntő hányada (75%-nál nagyobb) külső forrásból származik. A gazdálkodást a családtagjai munkaidő után vagy nyugdíjasként végzik.

- *Részmunkaidős családi gazdaságok*: azokat a gazdaságokat sorolták ide, amelyek esetében a családi jövedelem megszerzésében a munkaviszonyból és a családi gazdaságból származó jövedelem megközelítőleg egyforma súlyt képvisel. A gazdálkodás célja alapján az önellátás mellett az áruteremelés is előtérbe kerül.
- *Családi vállalkozások*: esetükben a jövedelemszerzés elsődlegesen vagy kizárólag a gazdálkodásból származik. Ez már alapvetően vállalkozás orientált tevékenység mely a családi munkaerőt és a családi vagyont bázisát aknázza ki. Általában egy vagy két felnőtt munkaerejét tudja lekötni. Állandó alkalmazott is előfordul a gazdaságban nem túl gyakran (*Baranyi –Süli-Zakar, 1997; Baranyi, 2000*)

Az egyéni gazdálkodás körülményeit, feltételeit, valamint a gazdálkodók vélemény és reagálás vizsgálatával, közvetlenül vagy hangsúlyosan érintve azt, közel két évtizede foglalkoznak az Agrárgazdasági Kutató Intézetben (Alvincz J.– Varga T., 2000: A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei; Kaproncai I. szerk., 2005: A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői–Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre; Alvincz J. szerk. 2001; 2003: A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők; Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása.; Tóth E.–Hamza E., 2006: Az egyéni gazdaságok eltartó képessége, megélhetésben betöltött szerepe.). A kutatásunk módszerei és célja, jellege számos ponton megegyezik a kutató intézetben végzett és napvilágot látott munkákkal. Ez amellet, hogy egy kiforrottnak tekinthető kutatás módszertan alkalmazását feltételezi, lehetőséget teremt arra, hogy ezeknek az országos szinten is reprezentativitást mutató tanulmányok az eredményeit összevethessük saját kutatási tapasztalatainkat ahol erre lehetőség nyílik.

3. A KUTATÁS MÓDSZEREI

A vizsgálatok során kétféle adatgyűjtési módszert alkalmaztunk a *primer és a szekunder* adatgyűjtést. Az *elsődleges adatgyűjtés* forrását az empirikus kutatásunk során

végzett *kérdőíves vizsgálatok* szolgáltatották, ezt egészítettük ki a kérdőívet kitöltő gazdákkal folytatott interjúkból nyert értékes információkkal. A kérdőíves felmérésen túlmenően több *interjút* is készítettünk. Ezek eszmecserek, szakmai beszélgetések nem standardizált interjúk voltak, alanyai többnyire a kérdőívet kitöltő családi gazdálkodók közül kerültek ki. Emellett a hivatali, agrárkamaraival szakemberekkel, valamint a falugazdász hálózat tagjaival is folytattunk eszmecsereket. *Másodlagos adatokkal* a szűkebb (megyei) és tágabb (regionális) gazdálkodási körülményeket írtuk le és elemeztük. Az elemzésbe vont adatbázisok a Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (*TeIR*) és a *T-Star* adatbázisain, valamint a KSH a gyűjtött és feldolgozott másodlagos adatain alapulnak. Hangsúlyosabban a 2000-es *Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ)*, illetve a 2003-ban, 2005-ben illetve 2007-ben végzett gazdaság szerkezeti összeírások (GSZÖ) adatai kerültek feldolgozásra.

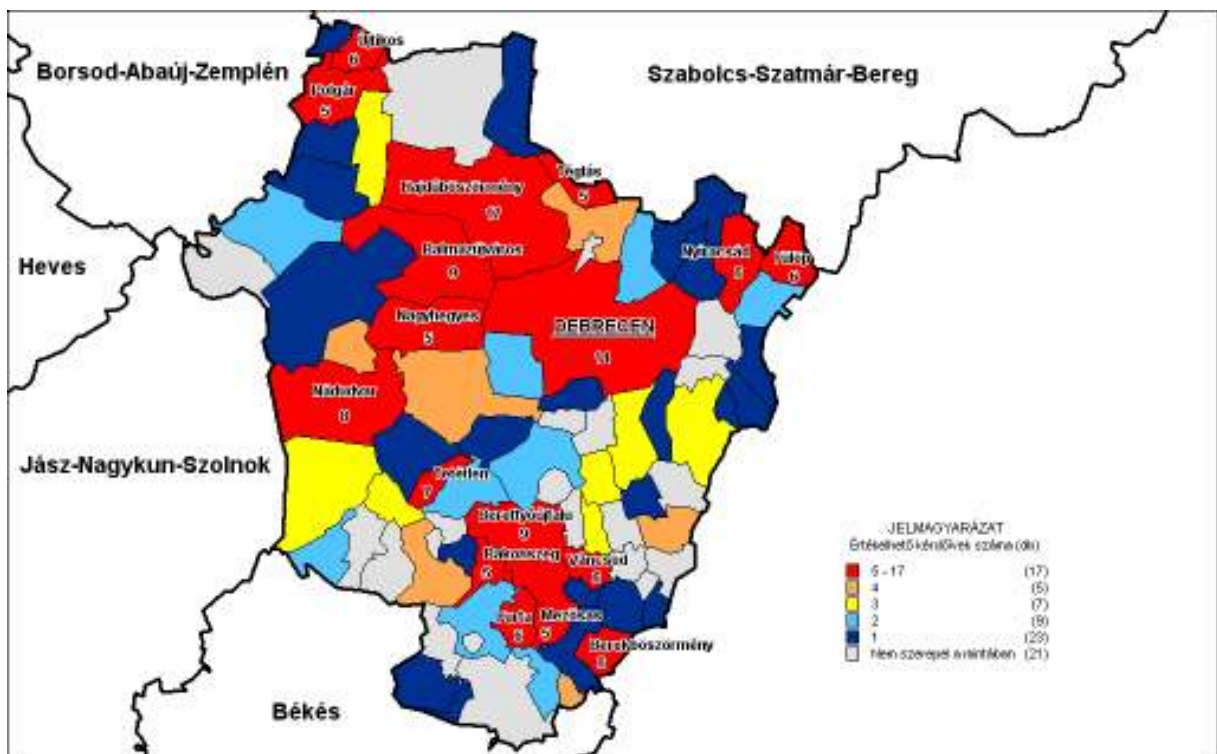
A saját vizsgálataink lebonyolításához a társadalomtudományi kutatásokban igen gyakran alkalmazott *kérdőíves vizsgálatokkal* végeztük. A módszer számos előnnyel rendelkezik: relatíve gyors, különösen alkalmas nagy sokaságok leíróvizsgálatára, a kérdőívekből nyert adatokból egyszerűen végezhetőek másodlagos elemzések. Szükségszerűen gyengéi is vannak ennek a módszernek többek között, hogy a vizsgálati populáció természetes közegében zajló társadalmi folyamatokról nem tud teljes képet adni, illetőleg a mögöttes információkat sokszor eltakarja. Ahhoz, hogy az említett hiányosságokat kiküszöböljük, valamint az egyes statisztikai próbákkal nem vagy csak nehezen igazolható, de vizsgálat során egyértelműen mutatkozó összefüggéseket feltárjuk a mikro szociológiai eszközként a *kvalitatív interjú készítését* alkalmaztuk. Ez a módszer flexibilis, viszonylag könnyen megvalósítható valamint különösen alkalmas nehezen számszerűsíthető, időben változó jelenségek vizsgálatára. Az interjú alanyaink a kérdőívet kitöltő gazdálkodók közül kerültek ki, törekedtünk, hogy sokkal inkább irányított beszélgetés, mint irányított interjú készüljön. A beszélgetések során gyűjtött tapasztalatokat és információkat több ponton is beépítettük a disszertáció elemző és magyarázó részeibe.

A kérdőíves vizsgálat célcsoportjait a KSH által nyilvántartott regisztrált mezőgazdasági vad-, erdő-, és halgazdálkodási működő vállalkozások közül, mint mintavételi keretből választottuk ki. Az elemzésbe vonható kérdőívek száma 200 darab volt. A

kérdőívek kérdéseinek összeállításakor mind a *kvalitatív* (minőségi), mind a *kvantitatív* (mennyiségi) módszerek alkalmazásra kerültek. A vizsgálatok a 2006-os és 2007-es év során zajlottak. A kitöltést a falugazdászok végezték illetve KITE Zrt., az Agrár–Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége által gazdáknak rendezvényein került kitöltésre (1. ábra). A vizsgálat mintáját képező gazdálkodók körében először próbakérdéseket folytattunk le, az itt szerzett tapasztalatok alapján korrigáltuk a kérdőív szerkezetét és redukáltuk a kérdések számát. Az önkitöltős kérdőívek kitöltése 60–70 percet vett igénybe. A felvételek zömében kérdezőbiztosok segítségével végeztük kisebb részben a válaszadók önállóan végezték a kitöltést. A kérdőív szerkezetét tekintve öt nagyobb tematizált fejezetre bontva tartalmazza a kérdéseket. Az első fejezet a *gazdaság főbb jellemzőire* kérdez rá, azaz a kalibráló és kvantitatív adatokat gyűjti össze. A *gazdaság működésével és nagyságával* kapcsolatos kérdéskörben természetes (birtok nagyság, saját/bérelt területek nagysága stb.) mutatókon túl vélemény vizsgálatot is végeztünk.

1. ábra

Az értékelhető kérdőívek területi megoszlása, 2008

Forrás: Empirikus kutatások alapján saját szerkesztés.

A *jövedelemtermelés* és a megtermelt *jövedelem felhasználása* külön kérdéskört alkotott. Itt szintén a gazdálkodók szubjektív véleményét mértük fel, mintsem a jövedelmezőséggel kapcsolatos naturális illetve származtatott adatokat. Alapvető célunk a jelenlegi helyzet értékelése, minősítése valamint a jövőbeni tervek, kilátások feltérképezése volt. Fontosnak tartottuk a *gazdaság külső kapcsolatainak* feltérképezését, megismerését is. Itt az alapvető információk gyűjtésén túl a gazdálkodók véleménye valamint indirekt módon reagálás vizsgálatára is alkalom nyílt. Végül a gazdálkodók eurointegrációs folyamatokkal kapcsolatos reakcióit vizsgáló kérdést tettünk fel a gazdaságokat érintő *pályázati-, valamint támogatási* rendszerrel kapcsolatban, kiegészítve ezt a gazdálkodók információszerzési tájékozódási forrásainak felmérésével. A kérdésekre keresett válaszok keresése során kapott adatokat SPSS 13.0 for Windows szoftver segítségével dolgoztuk fel és értékeltük, az ábrákat Microsoft Office Excel 2003 a térképeket GeoMedia Professional 5.1 programmal szerkesztettük.

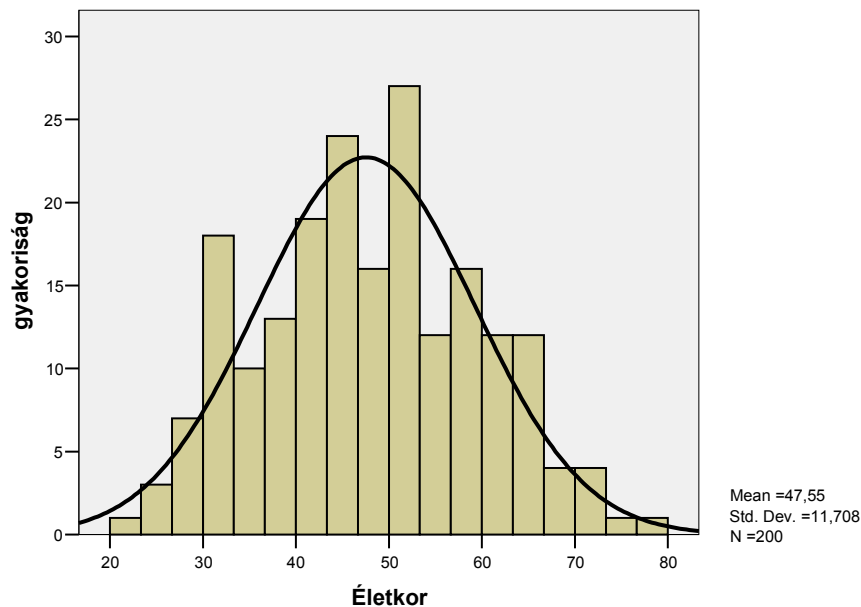
4. AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSAI

4.1. A gazdálkodás formája és általános jellemzői

A vizsgálatba bevont személyek *korcsoportonkénti megoszlásukat* tekintve relatíve nagy homogenitást mutatnak. A legfiatalabb válaszadó 21 éves a legidősebb 78 éves volt. A felmérésben szereplők *átlagos életkora 47,5 év*, ami kedvezőbb, mint a megyei átlag. Az elemzésbe vont válaszadóknak több mint 60 százaléka a 35–55 év közötti korcsoportba sorolható. Ez az eloszlás kedvező képet mutat azonban a 30 év alattiak aránya csak 5,5 százalék, ami jövőt illetően borúlátásra adhat okot. Illetőleg alátámasztja azt a hipotézisünket, hogy *a gazdálkodás, mint életforma nem túl vonzó a fiatalabb korosztály szemében, társadalmi presztízse alacsony*. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a gazdálkodói társadalom elöregedése továbbra is problémát jelent. A gazdálkodást, mint életformát övező társadalmi megítélés sem segíti a gazdálkodói identitás fejlődését. A mezőgazdasági termelő munkát az egyéb megélhetési, kereseti lehetőségekhez képest negatívabban ítélik meg maguk a gazdálkodók is. Ez hosszú távon gátolja a duális termelési struktúra harmonizálását (2. ábra).

2. ábra

A válaszadók megoszlása életkor szerint, az érvényes válaszok gyakoriságának megoszlásában, 2008

Forrás: Empirikus kutatások alapján saját szerkesztés.

A megkérdezettek *nemenkénti megoszlása* azonban az országos és megyei viszonyokat is jól tükrözi ugyanis a felmérésbe bevont gazdálkodók 81,5 százaléka férfi (országosan: 86%), és mindössze 18,5 százaléka volt nő (országosan: 14%). Ez arra is enged következtetni, hogy *a* nők körében a gazdálkodói életforma bár jelen van, de csak ritkán vezetik maguk a gazdaságokat. Legtöbbször, mint kisegítők, vagy alkalmazottak vannak jelen a termelésben. A *gazdálkodás időtartamát* tekintve a válaszadók 66 százaléka több mint tíz éve *foglalkozik* élethivatásszerűen főállásban vagy mellékállásban *gazdálkodással*. Az öt és tízéves időintervallumba sorolható válaszadók száma 24,5 százalék volt. Ez kedvező alapot nyújthat a vélemény és reagálás vizsgálat tárgyát képező kérdések értékeléséhez.

A *gazdálkodás jellegét* tekintve zömében *növénytermesztéssel foglalkozókat* kérdeztünk meg, a *minta felét (51,5 százalék)* tették ki ezek a gazdaságok, vegyes gazdálkodással foglalkozók 37 százalékba vannak jelen az állattenyésztéssel foglalkozók 11,5 százalékot tesznek ki. Ennek alapvetően az volt az oka, hogy az empirikus vizsgálatban földhasználatot érintő kérdések hangsúlyos szerepet kaptak, ami indokoltá tette a

növénytermesztéssel kapcsolatos gazdálkodói fórumok és továbbképzések során zajlott kérdőív töltetést. A gazdálkodás típusának megoszlása a mintán belül a megyei és a Régiós megoszlástól eltér némileg, azonban az országos jellemzőket jó közelítéssel reprezentálja (1. táblázat).

1. táblázat

A vizsgálati mintát képező gazdaságok megoszlása a gazdaság típusa szerint, 2000, 2008, %

Megnevezés	Vizsgálati minta	Hajdú-Bihar megye*	Észak-alföldi régió*	Magyarország*
Növénytermesztő	51,5	29,1	35,5	40,1
Állattartó	11,5	31,9	24,4	22,1
Vegyes	37,0	38,9	40,1	37,8
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Empirikus vizsgálatok alapján saját szerkesztés.

*Az adatok a 2000. évi AMÖ-ből származnak.

A gazdálkodók *iskolai végzettségüket* tekintve a *szakirányú szakközépiskolai végzettséggel* rendelkezők képezik a válaszadók *34,5 százalékát*, ezt követik a *szakirányú felsőfokú végzettséggel* rendelkezők (29 százalék), az *alapfokú végzettségűek* aránya pedig 13 százalék. Ez a megoszlás eltér a régióra és a megyére jellemző 2001. évi népszámlálás alapján nyert iskolai végzettségre vonatkozó adatoktól. A *gazdálkodás státuszát* tekintve a minta túlnyomó részét a *főállású gazdálkodók* tették ki (57 százalék), ezt követte a *szabadidőben munkaidőn túl mezőgazdasági termelést végzők* csoportja (17 százalék), a *részmunkaidőben termelők* mindössze a minta 10,5 százalékát tették ki.

Fontos tény, hogy a megkérdezettek 12,5 százaléka nyugdíjasként folytat mezőgazdasági tevékenységet. Összesen a megkérdezettek 43 százaléka pótlólagos jövedelemszerzés miatt folytat termelést. A *gazdaságok működési kereteit* illetően a gazdálkodást legtöbbször *őstermelőként* (46 százalék) üzik jelenleg, ezt követik a *családi gazdaságként* regisztrált gazdálkodók (28,5 százalék). Az egyéni vállalkozók arányától valamivel kevesebb a korlátolt felelősségű társaságok száma a mintában, összességében tehát a statisztikai adatgyűjtés által *egyéni gazdaságokként* definiált gazdaságok *szerepelnek mintegy 84 százalékkal*.

4.2. A gazdaságok erőforrásai, az erőforrások hasznosítása

A gazdaságok munkaerő felhasználása és ennek elemzése igen lényeges, hiszen a fogalmi lehatárolás egyik alakparaméterként értelmeztük. A megkérdezett gazdaságok átlagosan öt főt foglalkoztatnak, a válaszadók fele egy és öt fő közötti munkaerőt foglalkoztat. A gazdaságok által művelt területek zömében a szántó művelési ágakba tartoznak, ezt követi a gyep művelési ág. Mindkét művelési ág élőmunkaerő igénye alacsony. A kertészeti kultúrákkal foglalkozók csupán egy százalékát tették ki a gazdaságoknak. Ez magyarázhatja a gazdaságok relatíve alacsony élőmunkaerő igényét.

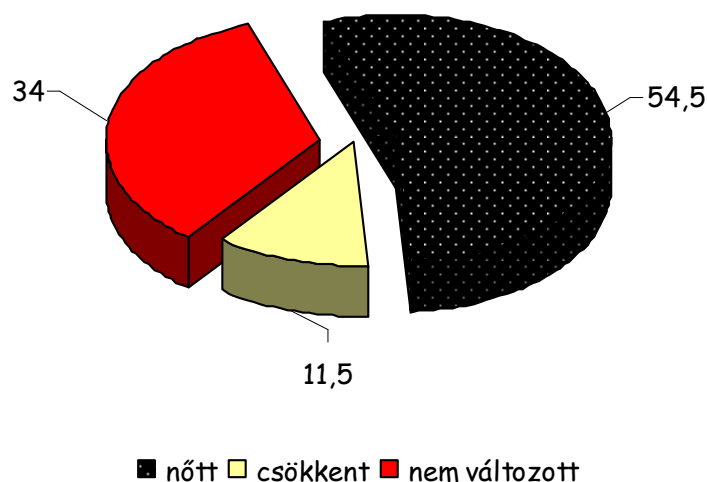
Családi munkaerő igénybe vétele alapvetően alacsony átlagosan egy fő (az országos átlag 1,92 fő). A teljes mintát elemezve a gazdaságok 38 százaléka egyáltalán nem vesz igénybe családi munkaerőt. A gazdaságok fele pedig 0–2 fő családtagot foglalkoztat. A családi munkaerő felhasználás folyamatosan csökkenő tendenciát mutat országos és megyei szinten is. A személyes beszélgetések során a gazdálkodók alapvetőenként a "több lábon állást" említették. A házastárs vagy a gyermekek inkább egyéb gazdasági szférában próbálnak „biztos” jövedelemhez jutni. Emellett a családi munkaerő nem „hivatalosan” ugyan de nagy arányban van jelen a gazdaságok életében, az élőmunkaerő igény jelentős részét fedezi. A vizsgálati eredmények alapján kijelenthető, hogy az agrárfoglalkoztatás szerepét országosan is újra kell definiálni, valamint indokolt a tágabb értelmezése. A vidéki életformának ugyanis továbbra is szerves része marad a mezőgazdasági termelés, többek közt azért is mert a mezőgazdasági termék előállítás, akár az önfenntartásra korlátozódik, akár jövedelem termelést céloz meg, eredményesen enyhítheti a jövedelemhiányt. Az időszakonként elkészített területfejlesztési koncepciók alapján a fejlett mezőgazdasági térségek, a magas termésátlagok az erősségek közé sorolhatóak. A mezőgazdaság szerepe a minta területen élők számára továbbra is alapvető fontosságú. Úgyis, mint elsődleges úgyis, mint másodlagos jövedelemforrás. Emellett nagy számban áll rendelkezésre olcsó relatíve jól képzett helyi munkaerő, amely –a humán erőforrások fejlesztés minőségi átalakulása révén – alkalmassá válhat a kibővült agrárfoglalkoztatás igényeinek kielégítésére.

Az erőforrások kérdéskörénél a megművelt területek tulajdon viszonyait, valamint az erre ható tényezőket és az egyes termelési mozzanatok gépesítettségét vizsgáltuk

meg. A földterületek nagyságával kapcsolatosan arra a következtetésre jutottunk, hogy a gazdaságok zöme két esetleg három nagyobb, összefüggő területen gazdálkodik, csak ritka esetben tagolódik négy vagy annál több részre a művelt birtok. Ami az egyes parcellák tulajdoni viszonyait illeti az első (legnagyobb) földterület zömében saját tulajdonú, a bérelt területek aránya a földterület növekedésével, illetve a parcella számok növekedésével lineárisan nő, míg ezzel párhuzamosan a saját tulajdon csökken. Kedvező jelenségként értelmezhető, hogy a gazdaságok 54 százalékában *nőtt a földterület nagysága az alapítás óta*. Ezen belül 42,5 százalékuk bérlet, 34 százalékuk vásárlás, 2,5 százalékuk családtagok vagy üzlettársak bevonásával, három százalékuk ajándékozás, öröklés vagy visszavett földbérlet útján növelte a birtokát. Ezek a számok alátámasztják azt a már fentebb is említett tényt, hogy a gazdálkodók elsősorban bérlet útján növelik a gazdaság földterületeit. Ez indirekt módon rámutat arra, hogy a fejlesztés, bővítés céljára mozgósítható tőkéjük. Valamint informatív a hazai földpiacot illetően is. A földterületek tendenciózus növekedése a gazdaságokon belül, alátámasztja azt a tényt is, hogy bár a gazdálkodók a család megélhetési színvonalát, a jövedelmezőségüket alapvetően pesszimistán „látják”, mégis erejükhöz mérten bővítik a gazdaságukat (3. ábra).

3. ábra

Földterület változása a gazdaság alapítása óta, az érvényes válaszok százalékában, 2008

Forrás: Empirikus kutatások alapján saját szerkesztés.

Az egy gazdaságra eső birtoknagyság 15 hektárt tett ki, ez alapvetően annak köszönhető, hogy a gazdálkodók értékesítési szándékkal folytatnak termelést, a szociális célú önfenntartásra, önellátásra korlátozódó gazdálkodók csak kis számban fordultak elő a mintában. A bevétel aránya a gazdálkodásból változó, de minden gazdálkodó célja a jövedelemszerzés volt, ezért az átlagos birtoknagyság (bérelt illetve saját) kedvező képet mutatott. Az egyes csoportok átlagos birtok mérete a főállásúak esetében átlagosan 48 hektár, a részmunkaidősöknél 14,2 hektár, a szabadidejükben gazdálkodással foglalkozóknál 18,7 hektár, a nyugdíjasoknál 20 hektár míg a munkanélküliek esetében négy hektárt.

Az utóbbiak tehát a szociális mezőgazdálkodást folytatnak, céljuk az önfenntartás és önellátás. Az egyéb kategóriát alkotók esetében az említési gyakoriság öt alatt maradt ezért nem vontuk be az elemzésbe. A felmérés eredményeként megállapítást nyert hogy a *birtokkoncentráció a megyében folyamatosan zajlik és egyre kedvezőbb képet mutat*. A termelés gépesítettsége összességében kedvező képet mutat, a termesztés technológia színvonala tehát eszköz oldalról is biztosított. Viszont szomorú tény, hogy a termékfeldolgozás gépesítettségének szintje nagyon alacsony. Ezt a negatív jelenséget könnyen lehetne orvosolni termelői szerveződések sikeres működtetésével.

4.3. "Érzékeny pontok" – Jövedelem–termelés, felhasználás

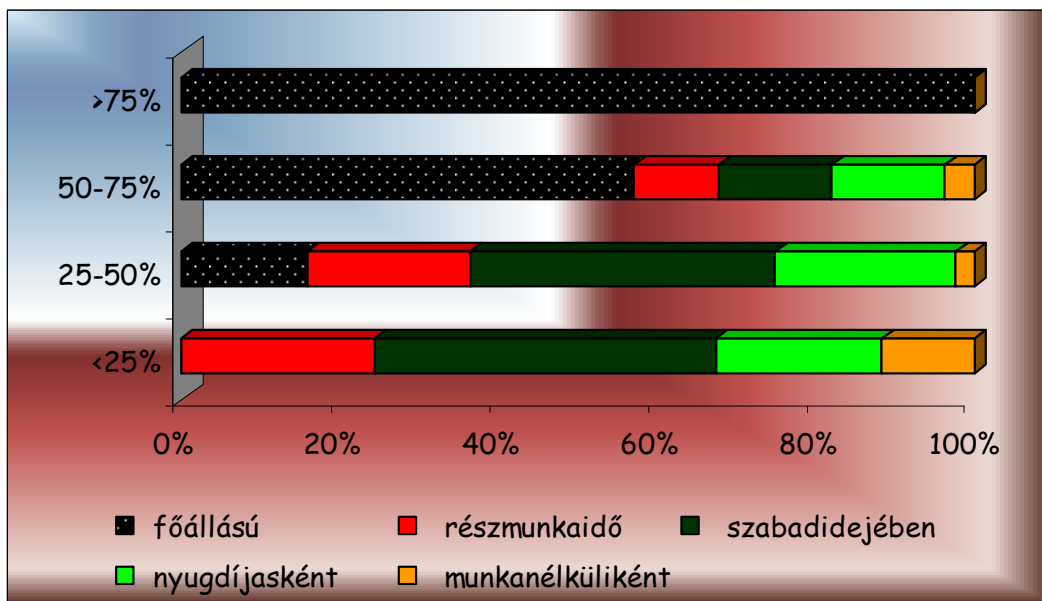
A jövedelmezőség kérdésköréhez tartozik szorosan a megszerzett jövedelem által a család számára biztosítható életszínvonal. A *gazdaságok jövedelmezőségének megítélésénél* az általános gyakorlattal ellentétben nem abszolút számokon alapuló mutató számokban (jövedelem, likviditási ráta stb.) mértünk a *jövedelem–termelést*, hanem a *gazdák saját szubjektív értékítéletén, megítélésén keresztül*. A gazdaságok zömében a *gazdálkodásból származó bevétel* több mint 75 százalékát adja a család jövedelmének. A következő kategória az említések gyakoriságát nézve a 25–50 százalék közzé eső bevételi arány, ezt követi a legkisebb arányt jelentő válaszkategória.

Az egyes kategóriák megoszlása a gazdálkodói státusz függvényében statisztikailag is kimutatható összefüggést mutat. Az 50–75 százalékos bevételi aránynak is valamivel több, mint 50 százalékát alkották a főállásban gazdálkodók, ahhoz tehát, hogy egy

gazdálkodó főállásban végezze a termelést legalább a jövedelem felét a gazdálkodásból kell, hogy nyerje. A nem főállású gazdálkodók csoportjának egyik tagja sem került be a legmagasabb kategóriába, zömében az 50 százalékos határ alatt mozognak (4. ábra).

4. ábra

A gazdálkodói státuszok megoszlása a gazdálkodásból szerzett jövedelem arányában, az érvényes válaszok százalékában, 2008

$p=0,000$, $p \leq 0,05$

Forrás: Empirikus kutatások alapján saját szerkesztés.

Pozitív jelenség, hogy az 50–75 százalékos kategóriában is, viszonylag arányosan, szerepelnek azok a gazdálkodói csoportok, amelyek nem főállásban gazdálkodnak. Eszerint a mezőgazdasági termelés relatíve jól jövedelmező tevékenység, a családok erősen építenek rá, mint bevételi forrásra. *A mezőgazdasági termelő tevékenység jövedelempótlásban betöltött szerepe igazolódni látszik.* A jövedelmezőség megítélése a gazdaság működési prioritásaival is mutat összefüggést. Azokban a gazdaságokban ahol a gazdaságfejlesztését tüzték ki célul a kedvezőbb jövedelmezőség jellemző. Ez annak köszönhető elsősorban, hogy ezt a célt a főállású gazdálkodók választották zömében. A gazdaságfenntartására törekvő „fontolva haladók” csoportja szerényebben nyilatkozik a bevételi viszonyairól, relatíve nagyobb azoknak a száma, akik veszteségesnek ítélik meg a gazdaságukat. A válaszadói csoportot zömében nyugdíjasok és részmunkaidőben

gazdálkodók alkotják. Pozitív jelenség, hogy ennek ellenére sem gondolkodnak a gazdaság felszámolásában. Ez bizonyítja, hogy gazdaságok *válságálló képessége* relatíve nagy, a pótlólagos jövedelemszerzésben szilárd pozíciót foglal el a termelés.

Az elemzéseink szerint családok megélhetési színvonalának megítélése biztosan nem függ a *gazdálkodók státuszától, az életkorától, a gazdálkodás típusától vagy az iskolai végzettségtől*. Ami azonban statisztikailag is igazolható összefüggést mutatott az a családok megélhetési színvonala és a jövedelmezőség megítélése. A leggyakoribb válasz az említések gyakoriságát tekintve a „megélhetés biztonságos, megtakarítás szerény” kategória volt. A válaszadók tehát úgy látják, hogy gazdálkodás biztos jövedelemforrás. Az az ismert ökonómiai tény, hogy *a gazdálkodás csak bizonyos mérethatárok felett nyújt reális alternatívát a kiegészítő jövedelemszerzésben* ellentmond a vélemény vizsgálat eredményeivel.

Az európai unió által hosszútávon is támogatott a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók, a vidéken élők *jövedelemdiverzifikációja*. Ebben a kérdésben elkeserítő eredményeket kaptunk, a gazdálkodók 24,5 százaléka folytat valamilyen melléktevékenységet. A *külső jövedelemforrás* tehát ellentétben kilencvenes évek közepén tapasztalható gerjesztő, egyfajta élénkítő szerepével ellentétben, manapság inkább „menekülési útvonalként” értelmezhető. *A gazdálkodók potenciális jövedelempótló, kiegészítő forrásaikat nem a mezőgazdasági termeléssel vagy vidéki életvitellel szorosan összefüggő tevékenységekkel próbálják megválasztani*. Ez a tény felhívja a figyelmet a melléktevékenységek hiányára, az alacsony vállalkozási aktivitásra. A kiegyensúlyozatlan piaci viszonyok, értékesítési problémák bizalmatlanságot szültek az ágazattal szemben, a felkínált támogatott melléktevékenységeket nem tartják jövedelmezőnek a gazdálkodók. A jövőben tehát újra kell gondolni a vidéki életformához kapcsolható melléktevékenységek körét. Az eddigiekben preferált falusi turizmus, kézművesség nem életképes ebben a régióban. A kereskedelemmel és szolgáltatásokkal összefüggő tevékenységek dominanciája új, járható utat jelöl ki. A reális igényeken alapuló jövedelemdiverzifikáció mellett hangsúlyosan figyelembe kellene venni a több évtizede jelen lévő területi különbségeket is.

Végül, de nem utolsó sorban *a jövedelem–termelés és jövedelem felhasználás* kérdéskörében rákérdeztünk, *a következő három év jövedelmezősége hogyan alakul* majd.

A válaszok arányaikban pontosan megegyeztek a család megélhetési színvonalának valamint a gazdaság jövedelmezőség becslésénél kapott válaszadási arányokkal. Ez utóbbival szignifikáns összefüggés mutatható ki ($p=0,01$, $p\leq 0,05$). Döntően a stagnálást valószínűsítették (42 százalékban). *A gazdálkodás javuló és romló jövedelmezőséget majdnem pontosan ugyanannyian jelölték meg.* A válaszadási bizalmatlanságot, a borúlátásra való hajlandóságot figyelembe véve a stagnálás mellett érvelés is pozitívumnak tekinthető.

4.4. *Egymással vagy egymás mellett?– Együttműködés és információáramlás*

Az empirikus kutatás eredményei alátámasztják azt az ismert tényt, hogy a gazdálkodók sokkal inkább egymás mellett, mint egymással összefogva gazdálkodnak. *A gazdálkodók zöme (64,5 százalék) nem tagja termelői együttműködésnek, szerveződésnek.* A motiváltság hiánya a *bizalmatlanságból* fakad, a kérdőívek feldolgozása során szembetűnő volt, hogy a „bizalom hiánya” és a „szükségtelennek érzi” kategória együttes megjelölése tendenciózus volt.

Amikor a kérdéskört elemezni kezdtük azzal a hipotetikus feltevéssel éltünk, hogy a minél idősebb a gazdálkodó annál nagyobb lesz a bizalmatlanság az önszerveződéssel szemben, illetve bízva a több évtizedes tapasztalatában szükségtelennek érzi majd a szervezeti tagságot. Statisztikailag igazolható összefüggést nem tudtunk kimutatni és a válaszok szórása is relatíve nagy, de érdemes megemlíteni, hogy az életkor előrehaladtával az indokok egyre arányosabban mutatkoznak. A bizalmatlanság és az érdektelenség pedig minden korosztályban a legfőbb indok, de leginkább a fiatalabb korosztályban. Ez némi borúlátásra adhat okot a jövőre nézve. *Az alacsony önszerveződési és együttműködési készségnek elsősorban szubjektív okai* vannak ezért az orvoslásuk is igen nehéz lesz a közeljövőben.

Az alul illetve félre informáltság megszüntetése, a már működő tanácsadói hálózat hatékonyságának vizsgálata és az *alapinformációk forrásának ismerete* elengedhetetlenül fontos lenne a probléma megoldásában. Mindenekelőtt egy olyan szakmai irányítóra lenne szükség, aki a gazdálkodókat egységbe tudja tömöríteni, a létrehozott termelői szerveződést hosszabb távon eredményesen tudja működtetni.

Az információk forrását tekintve a *televízió tekinthető a legfontosabb információ forrásnak* a gazdálkodók számára, ezt követi a rádió, majd az internet. A vezető információ források azonban nem rendelkeznek egyfajta „szűrővel”, kontrolálatlanok. A *szaklapok olvasottsága*, melyben tudományos igényességgel megírt, számos hasznos információval bíró cikk és tanulmány jelenik *alacsony*. A nem média jellegű források esetében a *falugazdász hálózat* dominál, alátámasztva azt a korábban bizonyított tényt, hogy a gazdálkodók szaktanácsadás iránti igénye igen nagy. Érdekes tény, hogy, hogy a falugazdász hálózatot a sorban a „többi gazdálkodótól” válasz kategória követte az említések gyakoriságát tekintve, azaz *döntően az egymástól megszerezhető információkra támaszkodnak a gazdák*. Az egymással való kommunikáció, eszmecsere tehát zökkenő mentes és élénk. A gazdák szinte minden esetben arról számoltak be a z interjúk során, hogy a környezetükben élő gazdálkodókkal napi kapcsolatban vannak. Az *informális kapcsolat* tehát *erős*, ami *megalapozhatná az önszerveződést*.

A gazdálkodók informálásában a már működő *falugazdász hálózat jelentősége alapvető fontosságú*. A minta területen a gazdálkodók döntő hányada vette igénybe a falugazdász segítségét. Az igények legkifejezettebben a *támogatási lehetőségek* ismertetésével, azok adminisztratív feladataival kapcsolatban jelentkeztek. Az adminisztráció és a jogi kérdések messze megelőzték a termesztés technológiával kapcsolatos segítségkérést. Ebből arra következtettünk, hogy a *gazdálkodók szakmai tapasztalatai elegendőek a sikeres termék előállításához, de az adminisztrációs és menedzsmenttel kapcsolatos kérdésekben alul informáltak*. Ezért időszerű lenne a szaktanácsadói hálózat mellett, információs napok rendezése, vállalkozási menedzsmenttel kapcsolatos képzések támogatása. Az életkor előrehaladtával nő az igény a szaktanácsadó/falugazdász munkája iránt. A 18–24 év közöttiek válaszait kizártuk az elemzésből az alacsony említési gyakoriság miatt. További összefüggés vizsgálatokat is végeztünk, de sem a *gazdálkodás időtartalma*, sem az *iskolai végzettség*, sem pedig a *vállalkozási forma* nem befolyásolta igazolható módon a *válaszokat* az adott esetben.

Az alacsony együttműködési készség okainak feltárása mellett törekedtünk rá, hogy egyfajta igényfelmérést végezve megpróbáljuk felvázolni, mely területeken mutatkozna igény termelői együttműködésre. A legkifejezettebb igény a *közös értékesítés* valamint a *szaktanácsadás* valamint az együttműködéstől remélt *beszerzési értékesítési*

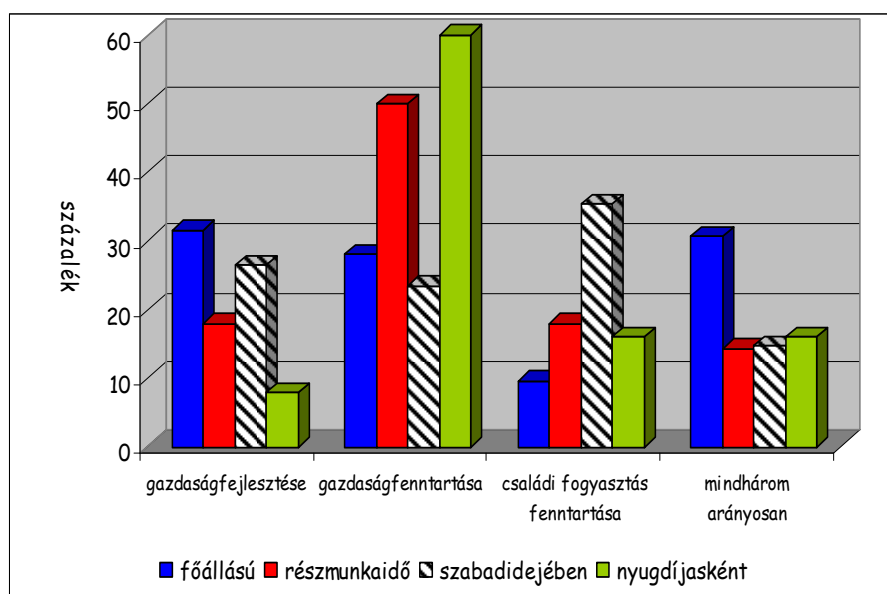
biztonság irányába mutatkozott. Ebben az esetben az iskolai végzettség egyértelműen befolyásoló tényezőként értékelhető. A közép- és felsőfokú szakirányú végzettséggel rendelkezők adták a válaszadók 75 százalékát, azaz részükről mutatkozik egy kifejezett célorientált igény. A jövőben szükséges lenne tehát a gazdálkodói társadalom szakmai továbbképzése, valamint a szakirányú végzettséggel rendelkezők ágazatban történő nagyobb arányú foglalkoztatása.

4.5. „Tükör által homályosan” – Jövőkép

A gazdálkodás jövőjének megítélése számos tényezőtől függhet a kutatás keretei nem engedték meg, hogy mindegyiket számba vegyük. A gazdálkodók jövőképét leginkább az általuk működtetett gazdaságot érintő elképzeléseik jelenítik meg leginkább. *A gazdaságok alapvetően a gazdaság fenntartását tartják a legfontosabbnak*, tehát a gazdálkodást nem csak egy átmeneti tevékenységnek tekintik, hosszabb távon is számolnak vele. Összevettük a gazdálkodói státuszt és a prioritásokat, és nem meglepő módon nagyon szoros kapcsolatot találtunk a két változó között (5. ábra).

5. ábra

A gazdálkodói státusz és a gazdálkodás prioritásai közötti kapcsolat, az érvényes válaszok százalékában, 2008

p=0,000, p≤0,05

Forrás: Empirikus kutatások alapján saját szerkesztés.

A gazdaság fenntartását a nyugdíjasok és a részmunkaidőben gazdálkodók célozták meg legmagasabb arányban, a családi fogyasztást a szabadidejükben gazdálkodók, míg a fejlesztést a főállásúak. *A gazdálkodási forma és a gazdálkodás hosszabb távú törekvései között egyértelmű összefüggés mutatkozott.* A családi gazdaságok mutattak a legkiegyensúlyozottabb képet, döntő többségében a gazdaság további fejlesztése valamint a fogyasztás a működtetés és a fejlesztés harmonizálása a céljuk. A gazdálkodás jövőbeni elképzelései, a tevékenységek prioritásai egyértelműen befolyásolják a gazdaság méretének növekedését. Azokban a gazdaságokban ahol a gazdaságfejlesztés valamint a harmonizált működtetés a cél kiugróan magas a földterület növekedés. Minél pozitívabb a termeléssel kapcsolatos jövőkép annál nagyobb arányban bővítették az elmúlt három évben a földterületeket.

Azt, hogy az ehhez szükséges forrásokat honnan szerzik meg és milyen sikerrel alapvetően befolyásolja a jövőjüket. *A hitelfelvétel esetében nem találtunk statisztikailag igazolható összefüggést az életkortól és az iskolai végzettség esetében, de érdekes tény, hogy az alapfokú végzettségűek körében volt a legalacsonyabb a hitel felvétel aránya csupán 23 százalék, ezt követték a felsőfokú nem szakirányú végzettségűek 27 százalékkal. A legmagasabb és legalacsonyabb végzettségűek közel azonos arányban vettek fel hitelt.* A hitel, mint külső erőforrás bevonása a gazdaság fenntartásába, fejlesztésébe döntő többségében a főállású gazdálkodók körébe jellemző, *a hitelfelvétel függ tehát a gazdálkodói státusztól.*

A gazdálkodás időtartamától, jellegétől nem függ a hitelfelvételi hajlandóság, viszont a érdemes megjegyezni, hogy a gazdálkodásból származó jövedelem aránya és a hitelfelvételi hajlandóság között statisztikailag is igazolható összefüggés van. A hitelfelvétel erősen függ a gazdaság működési prioritásaitól, természetesen azok vettek fel a gazdaság bővítéséhez hitelt az elmúlt időszakban, akik a fejlesztést valamint a harmonizált gazdasági célokat tartották szem előtt. *A hitelt, a családi gazdaságok továbbra sem tartják elsődleges bővítési forrásnak.*

Fontos tény, hogy *a pályázat útján elérhető támogatások szerepe a gazdálkodásban nagyobb, tehát mint a hitelé. Annak ellenére van ez így, hogy a hitelezési gyakorlat a gazdálkodók megítélése szerint is kedvező.* A vizsgálati eredmények fényében nem meglepő, hogy *a gazdálkodás célkitűzései egyenes arányban állnak a pályázati haj-*

landósággal ($\chi^2=0,01$, $p\leq 0,05$), a fejlesztést és a célok harmonikus megvalósítását célzó mutattak a legnagyobb aktivitást. *A sikeres gazdálkodáshoz, tehát a gazdák szerint is alapvető fontosságú a pályázati tevékenység.* A sikeres gazdálkodáshoz, a gazdák a támogatási pályázatokat tartják alapvető fontosságúnak a hitellel szemben, ez indirekt módon bizonyítja a tőkehiányukat valamint azt, hogy az értékesítési anomáliák és kiszámíthatatlanná teszik az egyébként is nagy kockázattal járó mezőgazdasági termelést, valamint az ebből származó jövedelmeket. Ez jelentősen eltér a tíz esztendővel ezelőtti állapotoktól, amikor a család illetve a ismerősök köréből valamint külső jövedelem forrásaikból szerezték meg a gazdálkodók a bővítéshez szükséges forrásokat.

A rendszerváltást követően számos szakirodalmi mű firtatta: vajon visszatér-e a magántulajdon megjelenésével a paraszti hagyományokra építkező mezőgazdálkodás hazánkban? Az utóparaszti hagyományok, a történelmi tradíciók alakítják-e majd az új termelési struktúrát? Két évtizeddel a gazdasági–társadalmi rendszerváltozás után még mindég nem tudjuk pontosan megfogalmazni milyen is a mezőgazdaságunk, mire alapozzuk a jövőbeni céljaikat. Az biztosan látszik, hogy nem sikerült letisztult, átlátható jól működő termelési struktúrát kialakítani. A mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos, sok esetben zűrzavaros, állapotok sokrétű és összetett problémából eredeztethetőek, melyben kinek– kinek megvan a maga felelőssége. A privatizációs törvény gyermekbetegségei (eszköz állomány nélküli földhöz juttatás, szétaprózott birtokstruktúrát eredményező kárpótlási törvény), a dinamikusan változó piac, az ágazat társadalmi–gazdasági szerepének túl illetve alul értékelése, és az ezekből fakadó ambivalens sok esetben külső elvárásoknak, normáknak való megfeleltetés mind hozzájárultak ahhoz, hogy a mind a szakmapolitika szereplői mind a gazdálkodók „tükör által homályosan” látják a jelenlegi és jövőbeni szerepüket és lehetőségeiket.

5. AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ, ILLETVE ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI

1. Először készült a témában mélyebb empirikus (kérdőíves és prominencia) vizsgálatokon alapuló modell értékű komplex elemzés Hajdú-Bihar megye egyéni gazdálkodói körében a Magyarország európai uniós csatlakozását követő időszakra vonatkozóan.
2. Az empirikus vizsgálatok eredményeként a családi gazdaságokat illetően új státus típusokat sikerült definiálni, a gazdálkodásból szerzett jövedelem aránya alapján, amellyel új megközelítésből sikerült alátámasztani a családi gazdaságok differenciáltságát.
3. Az értekezésben elvégzett elemzések eredményeként megerősítést nyert az a tudományos hipotézis, hogy a családi gazdaságokat érintően az elmúlt egy-másfél évtizedben ugyan már jelentős elmozdulás történt a piacorientált működés irányába, azonban a vizsgálat tárgyát képező gazdaságok mozgástere beszűkült, és leginkább a tőlük független, külső körülmények határozzák meg a tevékenységüket, amelyek soraiban nagy számban fordulnak, elő un. „kvázi vállalkozások”.
4. Bizonyítást nyert, hogy a családi gazdaságok „válságálló képessége” a sok esetben igen alacsony jövedelmezőség ellenére relatíve nagy, s a vidéki lakosság pótlólagos jövedelemszerzésében szilárd pozíciót foglal el a mezőgazdasági termékek előállításában, ezért az ágazat továbbra is jelentős szereppel bír a vizsgált térség gazdasági-társadalmi életében.
5. A kutatás fontos eredményének tekinthető az a következtetés, hogy a családi gazdálkodások kitörési esélyeit tekintve reális igényeken alapuló jövedelemdiverzifikációra van szükség.

6. Bebizonyosodott, hogy a gazdaságok működését és fenntartását segítő és kedvezően befolyásoló források közül a pályázat útján elérhető hazai és európai uniós támogatások ma már domináns szerepet játszanak, míg a hitelforrások az egyéni gazdaságok esetében továbbra sem töltenek be számottevő fejlesztési funkciókat, ami jövőben megköveteli újabb belső és külső fejlesztési források feltárását és a bővített újrateherelésbe irányuló bevonását.

6. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN

Alvincz J. – Varga T. 2000: A családi gazdaságok helyzete, versenyképességük javításának lehetőségei. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet 2000/15. sz.86.

Alvincz J.(szerk.) 2001: A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.2001/7. 7–11.

Ángyán J. 2000: Mezőgazdálkodás, vidék, környezet. – Falu-Város-Régió 3. sz. 3–15.

Baranyi B. 2000: Gondolatok a paraszti polgárosodás sajátosságairól és lehetséges területi típusairól az Alföldön. In: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 509–523.

Hamza E.– Tóth E 2006: Az egyéni gazdaságok eltartó képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.2006/2 sz. 85.

Huzsvai L 2004: Biometriai módszerek az SPSS-ben. SPSS alkalmazások. Egyetemi jegyzet. Debrecen, DE MTK. 158.

Kapronczai I. (szerk.) 2005: A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre). – *Agrárgazdasági Tanulmányok.* 2005/6 sz. Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 89.

Weber M. 1970: *Gazdaságtörténet.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 52.

7. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK:

1. Baranyi B.– **Nagyné Demeter Dóra** (2005): A perifériaképződés sajátosságai határ menti (külső) perifériákon Magyarország keleti államhatárai mentén. [In: Nagyné Fehér I. (szerk.): Erdei Ferenc III. Tudományos Konferencia.] Kecskemét. I. kötet. 393-398.
2. Baranyi B.– **Nagyné Demeter Dóra** (2005): Határ menti együttműködések szerepe és lehetőségei az Észak-alföldi régióban. [In: Baranyi B. (szerk.): Közelítések.] MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen. 137-146.
3. **Nagyné Demeter Dóra** (2006): A földhasználat, a birtokstruktúra és a mezőgazdasági vállalkozások összefüggései Magyarországon. Agrártudományi Közlemények. 22: 31-34.
4. **Dóra Nagyné Demeter**– R. Vig –G. Koncz (2006): Connection between agriculture and food processing from the aspect of rural development on example of Hajdúszoboszló. [In: V. Bara– N. Csép– Jávora A.– Tamás J. (ed.): International Symposium Natural Resources and sustainable development.] Oradea. 963-970.
5. **Nagyné Demeter Dóra**– Balcsók I (2006): Az egyéni, családi gazdaságok szerepe Hajdú-Bihar megye foglalkoztatásában a rendszerváltástól napjainkig. [In: Baranyi B.– Nagy J. (szerk.): Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon.] Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum– MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen. 123-134.
6. Baranyi B.– **Nagyné Demeter Dóra** (2007): The characteristics of periphery formation and the relationships of border regions in the Northern Great Plain Region. [In: Szónokyné Ancsin G. (ed.): Határok és Eurorégiók.] Szeged. 187-193.
7. **Nagyné Demeter Dóra** (2007): A családi gazdaságok birtokméret és földhasználat szerinti megoszlása Hajdú-Bihar megyében. Agrártudományi Közlemények. 26: 130-136.
8. **Dóra Nagyné Demeter**– Gy. Szabó– G. Koncz– B. Baranyi (2007): The role of family farms in biomass production of energetic purpose in Hajdú-Bihar County. Cereal Research Communications. 35. 2: 825-829.
9. Koncz G.–**Nagyné Demeter Dóra** (2007): Perspectives of the bioenergetic sector in Northeastern Hungary. [In: Ferencz Á. (ed.): Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia.] Kecskemét. II. kötet. 997-1000.
10. **Nagyné Demeter Dóra** (2007): A családi gazdaságok szerepköreinek értelmezése és jogi szabályozása Magyarországon rendszerváltástól napjainkig. [In: Ferencz Á. (szerk.): Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia.] Kecskemét. II. kötet. 811-814.
11. **Nagyné Demeter Dóra** (2007): Az egyéni gazdaságok energetikai célú biomassza-termelésben betöltött szerepe a mátészalkai kistérségben. [In: Kovács T. (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után.] Pécs. 280-287.

12. **Nagyné Demeter Dóra** (2008): A családi gazdaságok működési feltételei az Észak-alföldi régióban. [In: Baranyi B.–Nagy J. (szerk.): Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban.] Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum– MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen. 235-243.
13. **Nagyné Demeter Dóra** (2008): Mezőgazdaság. [In: Baranyi B (szerk.), Horváth Gy. (sorozat szerk.): Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8.] Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 218-241.
14. **Nagyné Demeter Dóra– Koncz G.** (2008): Ipar, építőipar. [In: Baranyi B (szerk.), Horváth Gy. (sorozat szerk.): Észak-Alföld. A Kárpát-medence régiói 8.] Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest. 242–256.
15. **Dóra Nagyné Demeter– I. Balcsók– B. Baranyi – G. Koncz** (2008): Bioenergetic aspect of land use in Hajdú–Bihar and Bihor county. Cereal Research Communications. 36. 2: 999-1003.
16. Balcsók I. – **Nagyné Demeter Dóra** (2008): A „zöldenergia” téma margójára: empirikus kutatások eredményei a mátészalkai kistérségben. Comitatus. XVIII/5. 171 sz. 44-60.
17. **Nagyné Demeter Dóra** (2008): A családi gazdaságok az európai támogatáspolitikai rendszerében. Agrártudományi Közlemények. 30: 79-85.
18. Baranyi Béla–**Nagyné Demeter Dóra** (2008): Bioenergetikai beruházások vidékfejlesztési hatásvizsgálatának szempontjai. [In: Fodor I.– Suvák A. (szerk.): A fenntartható fejlődés és a megújuló természeti erőforrások környezetvédelmi összefüggései a Kárpát-medencében.] MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 199–207.